

דרכו המיתית של רפשי הביצות אל לב הציונות

סיפורו של "הכבול הציוני", שהיה למחלוקת מרכזית בייבוש עמק החולה, עבר כמה גלגולים בעשרות השנים האחרונות. מאז, הספיקה הציונות לייבש את האגם ואף להציף את חלקו בחזרה כך שיהפוך להישג חקלאי-תיירותי – אך החוקרים עדיין חלוקים לגבי אופן קבלת ההחלטות על הקרקע החידתית עם קום המדינה

נעה שפיגל 03.05.2019 05:59

"לקראת ייבושו של אגם החולה, הובא לכאן לבדוק ולייעץ מומחה הולנדי שלא התלהב במיוחד מרעיון הייבוש, וגרס שאין לטפח ציפיות מוגזמות בנוגע לקרקע הכבול שנמצאת תחת האגם. אזי קם אחד המומחים שלנו, חבט בשולחן והרעים בקולו: 'הכבול שלנו הוא כבול טוב, הכבול שלנו כבול ציוני!' אם המעשייה הזו היתה מסופרת על טיפוש אחר, היינו צוחקים. מכיוון שהיא מסופרת על טיפוש שלנו, אין לנו אלא לקונן עליו, עלינו, על אגם החולה שגוע."

מאיר שלו, מתוך הספר "ואלו שנות – 50 שנה למדינת ישראל", בעריכת נסים משעל, 1997

פנים רבות לסיפור הייבוש של עמק החולה, שהתרחש בצלה של התנעת המפעל הציוני ועמד בחוד החנית הסמלית של המפעל החקלאי החלוצי בארץ ישראל. בספר, מציין שלו כי בימים ההם תואר הייבוש כ"נס גדול", "מפעל אדירים" ו"מעשה חלוצי" – אך כמו כל סיפור מוצלח, גם הוא עבר כמה גלגולים בעשרות השנים שחלפו. אותו "כבול ציוני" – האדמה שבתחתית האגם – היה מושא לדיונים רבים. המונח עצמו השתרש בהקשר לסיפור על הפקיד הזועם, ניתן למצוא אותו במקומות כמו ויקיפדיה והארכיון הציוני, והוא הפך זה מכבר למיתוס.

ואולם, מחקר חדש שופך אור על התגלגלותו של הסיפור ועל הביטוי. בין היתר, עולה מדיוני הוועדה על ייבוש האגם כי כל המעורבים ידעו שללא קשר ללאום של הכבול, ישנה אפשרות שישקע וייצר לא מעט צרות עבור המדינה הצעירה, כך שאחת ההחלטות של הוועדה היתה בכלל לא לייבש את חלקי הביצה שבהם היו אדמות הכבול. את המחקר על עיצוב זיכרון אגדת הכבול ערכה ד"ר מיה דואני מהמכללה האקדמית תל חי, שעסקה בעבודת הדוקטורט שלה בייבוש החולה והציגה את המחקר לאחרונה בכנס מחקרי הגליל שנערך במכללה.

הביטוי "כבול ציוני" מוזכר לראשונה רק בסוף שנות ה-80, שנים אחדות לפני ההצפה המחודשת של אגמון החולה. אותו "יועץ הולנדי" שעצבן את הפקיד, לפי הסיפור, כנראה היה יהודי בשם אברהם דה-ליאו, מהנדס מים ישראלי שהיה משקיף בוועדה, והגיע במקור מהולנד.

ממחקרה של ד"ר דואני עולה כי הוועדה קיימה בסך הכל 18 פגישות במשך כחצי שנה – רובן על הכבול. המעורבים ניסו למצוא ייעודים נוספים לכבול: חומר חומצי שנוצר על קרקעות ביצות משרידי הצמחים הגדלים מהר בגלל האוויר החם – אבל לא נרקבים בגלל היעדר החמצן במים העומדים. לבסוף, מספרת דואני, הוחלט לייבש את האגם והביצות, אבל לא את הכבול.

"עדיין אין נתונים טכנולוגיים וכלכליים מספיקים בדבר ניצול הכבול לצרכי יצור חומרי זיבול חקלאי ומוצרים תעשייתיים שונים, אולם לנוכח היעדר כבול בכמויות גדולות בחלקים אחרים של המדינה, קובעת הוועדה שיש צורך להשאיר את שטח הכבול שבשטח הזיכרון, דהיינו 14 אלף דונם, בתור חזרבת, ולא לחלק אותו בתור אדמה קבועה להתיישבות חקלאית", נכתב בדו"ח הסיכום של הוועדה, שפורסם ב-1 ביוני 1949.

לדברי ד"ר דואני, בשום שלב לא דנה הוועדה באיכות המים, והשיקול שעמד לנגד עיני חבריה היה הזרמתם לכנרת; כשהמים נותרים בביצה הם מתאיידים לאוויר, וכשמיישבים את הביצה ומזרימים את המים בתעלות – הם יכולים להגיע לירדן ולכנרת. "הם הסתכלו על המים רק מבחינת כמות. מדע האקולוגיה היה צעיר, ולא בדקו את איכות המים. לא חשבו על ההשפעה הזאת. על הכבול חשבו המון - על איכות המים של הכנרת לא. הסיבה החקלאית לייבוש לא היתה החקלאות, אלא משק המים", אומרת ד"ר דואני.

להרוג תרנגולת שמטילה ביצי זהב

האגם והביצות שסביבו בעמק החולה חלשו על 62 אלף דונם. הציונות לא היתה הראשונה לחשוב על ייבוש – קדמו לה רעיונות וניסיונות עותמניים, בריטיים ואפילו גרמניים. בסופו של דבר, הייבוש יצא לפועל בשנים 1958-1951 על ידי מחפרים צפים, תוך שמירה על מפלס המים כך שהאדמה לא תתייבש לחלוטין. לפי דואני, תוכנית הייבוש כללה בנייה של תעלות סוללה מסביב לאדמות הכבול כדי לשמור אותן מוצפות. בפועל, לפי דואני, "במקום להקים סוללה סביב הכבול, הקימו סוללה סביב מה שנהיה שמורת החולה (שלימים הפכה לשמורת הטבע הראשונה בישראל, נ"ש) ב-1957 – וגם שם מחצית השמורה התייבשה כי המים חלחלו דרך הסוללות". מחקרה של דואני מצביע על כך שההחלטה על ייבוש אדמות הכבול התקבלה לבסוף בעקבות חוות דעת של ג'ון צוקרמן, מומחה יהודי-אמריקאי. בבעלותו היו אדמות כבול בסטוקסון שבקליפורניה, ארצות הברית, והוא טען שייבוש אדמות הכבול עשוי להיטיב עם החקלאות ולהיות מהלך כלכלי. "הם חשבו לכרות את הכבול ולהפוך אותו לדשן שטוב לחקלאות או לחומר בעירה. על חקלאות באזור פחות חשבו בהתחלה, והוא שכנע אותם", מספרת ד"ר דואני. "יש פרוטוקולים של דיונים איתו: שאלו אותו אם לא עדיף להפוך את זה לדשן, והוא אמר: 'זה כמו להרוג תרנגולת שמטילה ביצי זהב'". החזון הציוני אמנם שיחק תפקיד מסוים בקבלת ההחלטה, אבל לפי דואני – החשיבה הכלכלית היתה חלק הארי בקבלת ההחלטות. "אבל כמו בכל אגדה טובה, ישנו קורטוב של אמת. יש לנו של מהנדס הביצוע מטעם קק"ל, אלחנן ברכיהו, מביא כבול לנשיא המדינה בחגיגות שנערכו למייבשים", היא מוסיפה. בנוסף, כשחברת "יש כבול" ביקשה לכרות את הצמח הרקוב ולמכור אותו לטורקיה – גנזה קק"ל את הרעיון מיידיית ומסרה לחברה במכתב רשמי שעד שהקרן קנתה את האדמות, היא לא מתכוונת למכור אותן למדינה אחרת.

כשלא היו עגורים

אז מתי ואיפה באמת צמח הביטוי "כבול ציוני"? לפי המחקר של דואני, הוא הושמע לראשונה בתחילת שנות ה-90 על ידי ד"ר עוזי פז, מי שהקים את המדור לשמירה על הטבע במשרד החקלאות ב-1958 ועמד בראשו. בשיחה עם "הארץ", סיפר ד"ר פז כי מקור הסיפור הוא מאחראי תחום הניקוז באגף לשימור הקרקע במשרד, עזרא הנקין, שהשתתף בדיוני הוועדה. "בטיול שהדרכתני בקניה הוא סיפר לי את הסיפור. אני סיפרתי אותו ברדיו, ומאיר שלו שמע אותו וציטט אותו", מספר ד"ר פז. בסוף שנות ה-80, לדברי דואני, החלה להתגבש התוכנית להצפה מחדש של אזור האגמון. "ההצפה נתפסה כהודאה בטעות, ואז משנות ה-90 אפשר לראות יותר ביקורת - וזו הביקורת הלגלגנית עליה. סיפרו כל כך הרבה פעמים את האגדה, שהיא הפכה לעובדה היסטורית", מספרת ד"ר דואני. ד"ר פז חולק על ד"ר דואני, ומאמין שהסיפור שהנקין סיפר לו היה אמיתי לחלוטין. לפי זכרונו, "החליטו לייבש הכל - וייבשו הכל. ההחלטה התקבלה חרף הטענות של דה-לאו (המומחה ההולנדי, נ"ש) והתקבלה הגישה הפרגמטית הציונית שהוא לא ישקע – וככה פעלו". ד"ר פז הקים את האגף לשמירה על הטבע כשנתיים לאחר תום הייבוש, ולא זוכר שהתקבלה החלטה להשאיר את אדמות הכבול. לדבריו, הוא עמד בקשר עם האנשים "שדאגו שהשמורה תישאר". "מעולם לא שמעתי מהם בשלב הזה מילה על 14 אלף הדונמים והכבול. הם דיברו על הייבוש באופן כללי. אם היה חשש מבעיה היא מאדמות האגם, שהם חשבו שהן גירניות מדי ולא תתאמנה לגידולים חקלאיים ואולי צריך

לעשות בהן בריכות דגים. היה שלב שבו דובר על כך שאדמות הכבול הן האדמות הפוריות ביותר", אמר.

הדיון על הייבוש ועל צורתיו כנראה לעולם יישאר במחלוקת, על אף השנים הרבות שעברו. "זה לא היה חכם או לא חכם", אומר בהחלטיות פרופ' דן לבנון, המנהל המדעי של מכון המחקר מיגל. בעבר, היה המדען הראשי של משרד החקלאות וכתב מחקרים על פירוק הקרקעות בהחולה. הוא אחד מהבנים הראשונים של קיבוץ כפר בלום, וזוכר את ההצפות של האגם בחורף. "זה היה חיוני. היה בלתי אפשרי להקים את העיר קרית שמונה ואת המועצה המקומית חצור, ובכלל – להביא להתפתחות האוכלוסייה מסביב, במצב הביצה כפי שהיה", הוא אומר. "הביצה בחורף גדלה בכל שנה וכיסתה את מרבית שטח העמק. יתושים לא אפשרו חיים ליד הביצה. אנחנו לא יכולנו לצאת בערב אחרי השקיעה מהבתים בגלל היתושים. הביצה הציפה את השדות בחורף".

המחקרים אמנם מצביעים על מיגור מלריה עוד טרם הייבוש ולא מביאים כמותה כמסיבות למהלך, אך פרופ' לבנון זוכר את נוכחותה עד שהאגם יובש ונעלם. אחרי הייבוש, הוא אומר, נעשו טעויות בקרקע: "לא שמרו על ההנחיות על שמירת מפלס גבוה ולחות קבועה בקרקע. כתוצאה מכך, הקרקע התפרקה. שנים אחר כך, היה מיזם גדול של שיקום אדמות החולה, בשנות ה-90, ואז הוקמו אגמון החולה ומערכת מסודרת. כתוצאה מכך יש שטח תיירותי ואדמות חקלאיות. בילדותינו לא היו עגורים. הם התחילו להגיע רק אחרי השיקום".

היום, הוא אומר, האיזון קיים: "באים אנשים מכל העולם לראות את הפלא והשילוב של חקלאות ותיירות, שהוא נדיר בקנה מידה בינלאומי. היו טעויות בשנים הראשונות והיה נזק, אבל זה תוקן". "אם שוקלים בעיניים של מחקר היסטורי-השוואתי, ולא ממבט ביקורתי-עכשווי, זה מה שהיה מקובל לעשות. מה שמפתיע הוא שבכל זאת נשארה לנו שמורה. במקומות אחרים, גם שמורות לא נשארו", אומרת דואני. ומה על "הכבול הציוני"? "האגדות, יותר משהן מספרות על מה שהיה, הן מספרות על ההווה שבה הומצאו".